

Marcin Fankanowski

Nauczycieli portret własny A.D. 2007/2008

Po raz kolejny podjęta została przeze mnie eksploracja obszaru deklarowanych wyborów aksjologicznych nauczycieli¹. Tym razem badaniem objęto grupę nauczycieli-uczestników grantowych studiów podyplomowych organizowanych przez Centrum Edukacji Nauczycielskiej Uniwersytetu Wrocławskiego, a współfinansowanych ze środków budżetu państwa oraz Europejskiego Funduszu Społecznego, a także – jako odniesienie – grupę przyszłych nauczycieli – studentów dziennych i zaocznych Uniwersytetu Wrocławskiego, będących na specjalizacji nauczycielskiej na różnych kierunkach studiów magisterskich (tzn. czwarty i piąty rok studiów licząc od wstąpienia na Uniwersytet).

Tytuł nadany temu raportowi świadomie nawiązuje do głośnej wystawy *Polaków portret własny* autorstwa Marka Rostworowskiego zorganizowanej w 1979 roku – ze względu na powinowactwo roli, jaką można przypisać namysłowi etycznemu w funkcjonowaniu stanu nauczycielskiego w stosunku do roli sztuki (więc i namysłu nad nią oraz inspirowanej nią autorefleksji) w funkcjonowaniu narodu. Obie wspomniane dziedziny (*etos* i *arte*) są na tyle „miękkie” – ulotne, subtelne, niewymierne lub co najmniej trudno mierzalne, atehniczne i nieutilitarne (w swym „głównym trzonie”) – aby nie doceniać ich wpływu na *rzeczywistość* (*życie ludzkie*) upatrując tej *rzeczywistości* (*życia ludzkiego*) determinanty w czynnikach „twardych” (obecnie zwłaszcza ekonomicznych).

O ile z perspektywy losów społeczności narodowej moc sprawcza *etosu* została potwierdzona przez Historię Polski (także historię innych krajów) wielokrotnie choćby tylko w czasach współczesnych, współsprawstwo *arte* identyfikowane jest szczególnie względem wydarzeń roku 1980 właśnie jako wpływ percepcji wystawy *Polaków portret własny*.

W obszarze objętym przeze mnie eksploracją liczy się zarówno deklarowana postawa badanych („moje wartości”), jak i ich własna percepcja rzeczywistości etycznej dotyczącej funkcjonowania (nie tylko zawodowego) nauczycieli, szkoły, uczniów i społecznego kontekstu edukacji. Z tego zestawienia perspektyw oglądu rzeczywistości edukacyjnej ma szansę wyłonić się obraz polifoniczny (wszak malowany wieloma głosami) – czyli zbiorowy portret nauczycieli, którego są współautorami, a więc „*Nauczycieli portret własny*”.

Życzę osobom, z którymi miałem okazję nawiązać relacje w ramach prowadzenia zajęć na studiach podyplomowych, stacjonarnych i niestacjonarnych, czytelnikom oraz wszystkim osobom, którym droga jest sprawa polskiej edukacji (w tym sobie), aby prezentowana tu refleksja etyczna, w jakiej każdy z wymienionych w jakiś sposób partycypuje, wniosła choćby drobny wkład w uczynienie polskiej szkoły lepszą.

¹ Por. *Etyka nauczycielska – notatki do diagnozy*, (w:) O wyższą jakość egzaminów szkolnych. (Materiały XII Krajowej Konferencji Diagnostyki Edukacyjnej) pod red. B. Niemierki i M.K. Szmigielskiej, s. 273-275.

Badania

Przystępującemu do badań społecznych odnoszących się do sfery etyki powinna szczególnie mocno towarzyszyć świadomość niemożności bezpośredniego dotarcia do świata moralności człowieka i konieczności odwoływania się przez badacza do interpretacji działań (zwykle werbalnych) ludzi badanych, działań podejmowanych często w warunkach ekspozycji społecznej, wobec świadków żywiących oczekiwaniami i wywierających być może jakiś wpływ oraz wychodzących z nieznanymi badaczowi do końca motywacji. Poczucie niedosytu wywodzące się ze świadomości ograniczeń towarzyszących procesowi badawczemu prowadzić powinno do samokrytycyzmu odnośnie wyprowadzania wniosków z uzyskanych danych, a także ich konsekwencji.

Przy wszystkich zastrzeżeniach warto jednak zgłębiać sferę motywacji etycznej, gdyż ukierunkowuje ona ludzkie działania i stanowi o ich aspekcie treściowym, a w interesującej nas dziedzinie – wyznacza sens pracy nauczycielskiej.

Opis sposobu i warunków badania

Badania wartości deklarowanych przez nauczycieli i studentów prowadzone były od lipca 2007 r. do stycznia 2008 r.

Badania miały charakter zbiorowy, odbywały się w grupach liczących od 13 do 23 osób, przy czym grupy czynnych nauczycieli miały od 14 do 20 osób; łącznie udział w badaniach wzięło 16 grup nauczycielskich oraz 3 grupy studentów.

Tab. 1 Zestawienie grup osób badanych w podziale na kierunki studiów

Lp.	Kierunek studiów	Liczba grup	Liczba respondentów
1.	Nauczyciel Przyrody	2	39
2.	Nauczyciel Fizyki w gimnazjum	2	34
3.	Nauczyciel Przedsiębiorczości	2	31
4.	Nauczyciel Przedszkola	4	69
5.	Nauczyciel Techniki	2	34
6.	Nauczyciel wiedzy o życiu w rodzinie	4	62
Σ nauczycieli		16	269
7.	I rok studiów mgr nauczycielskiej geografii dziennej	1	13
8.	V rok nauczycielskiej rusycystyki zaocznej	1	18
9.	I rok studiów mgr nauczycielskiej anglistyki dziennej	1	23
Σ studentów		3	54
Σ ogólna		19	323

Z wyświetlanej na ekranie listy 63 wartości zaczerpniętych z publikacji Kazimierza Szewczyka^{2 3} – były to wartości użyte w badaniach nauczycieli w 1995 roku⁴ – indagowani przeze mnie mieli za zadanie wypisać 10 wartości dla nich najważniejszych. Następnie na liście wybranych należało wskazać wg indywidualnej ważności 3 pierwsze wartości nadając im rangi: I, II i III. Gdy każda z osób w grupie dokonała powyższych wyborów, badacz notował na pełnej liście 63 wartości, jakim wartościom ile osób nadało rangę I, II i III oraz jakie wartości znalazły się wśród 10-ciu wybranych poza pierwszą trójką. Do danych otrzymanych w wyniku podjętej przeze mnie eksploracji należą także wypowiedzi zamieszczane na forum internetowym – będącym częścią składową procesu edukacyjnego – przez nauczycieli-uczestników studiów podyplomowych dotyczące etyki nauczycielskiej, rozwoju moralnego i roli wartości w rozwoju oraz działalności zawodowej nauczyciela, które pojawiły się w działach dotyczących etyki nauczycielskiej, rozwoju moralnego i roli wartości w rozwoju oraz działalności zawodowej nauczyciela wypowiedzi.

W roli pierwszoplanowych, „twardych” danych występują wybory wartości o rangach I, II i III dokonane w grupach osób badanych (o znanej mi liczebności), zaś jako tło interpretacyjne traktuję uzyskane informacje o dominujących (tzn. najczęściej wybieranych) wartościach na pozostałych 7-miu miejscach pierwszej dziesiątki – już nie rangowanych – oraz treści z forum internetowego obejmujące refleksje i pytania kierowane do mnie w związku z zajęciami dotyczącymi: etyki nauczycielskiej, roli wartości w rozwoju człowieka i w podejmowanych przez niego wyborach (także edukacyjnych) oraz rozwoju moralnego.

Prezentacja uzyskanych danych

Poniżej przedstawione jest zestawienie ilościowe wartości preferowanych w grupach badanych nauczycieli i studentów. Dotyczy ono wartości, którym badani przypisali rangi: pierwszą, drugą i trzecią. Surowe wyniki z badań – przedstawione w aneksie – zostały zagregowane w taki sposób, aby można było wyciągnąć wnioski dotyczące tendencji ogólnych. Zamieszczone tam zestawienie zawiera dane dotyczące ilości dokona-

² *Wychować człowieka mądrego. Zarys etyki nauczycielskiej* (Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 1998).

³ Pełny zespół wartości użytych w ćwiczeniu: altruizm, bezpieczeństwo bliskich, bezpieczeństwo kraju, bezpieczeństwo świata, bezpieczeństwo własne, bogactwo, cierpliwość, grzeczność, humanitaryzm, inteligencja, mądrość, miła powierzchowność, miłosierdzie, miłość, obowiązkowość, obyczajność (przyzwoitość), odpowiedzialność, odwaga, ojczyzna (patriotyzm), opanowanie, perfekcjonizm zawodowy, piękno, pokój, posłuszeństwo, powaga, powodzenie w życiu, praca, prawda (prawdomówność), przyjaźń, przyjemność, przyroda nieożywiona, przyroda ożywiona, radość, rodzina, samokrytycyzm, samorealizacja, samodoskonalenie się, skromność, słowność, sprawiedliwość, sukces towarzyski, sukces zawodowy, szacunek dla innych, szacunek dla siebie samego, szczęście, tolerancja, tradycja (jej poszanowanie), uczciwość, uczynność, współczucie, wewnętrzny spokój, wiara (religijność), wiedza, wielkoduszność, wierność, wolność, wygodne życie, wyobraźnia, wyrozumiałość, zaradność, zaufanie, zdrowie, życie; Szewczyk K., *Wychować człowieka mądrego*, PWN SA, Warszawa 1998, s. 13-14.

⁴ Badania z 1995 roku zostały opisane w artykule J. Rusieckiego: Preferencje zasad moralno-etycznych i wzorców osobowych wśród nauczycieli, (w:) „Wychowanie na co dzień” 1996, nr 1-2, s.13.

nych wyborów każdej z zaprezentowanych wartości jako pierwszej, drugiej lub trzeciej z podziałem na kierunki studiów podyplomowych, dziennych i zaocznych – wyrażone zarówno w liczbach bezwzględnych, jak i w procentach.

Na początku warto zaznaczyć, że spośród 63 wartości podanych badanym nauczycielom i studentom 20 w ogóle nie pojawiło się wśród wyborów o trzech pierwszych rangach. Wartości zupełnie nieobecne wśród najważniejszych dla osób badanych to: bogactwo, grzeczność, miła powierzchowność, obyczajność (przywzitość), odwaga, piękno, posłuszeństwo, powaga, przyjemność, przyroda nieożywiona, samokrytycyzm, samodoskonalenie się, skromność, sukces towarzyski, sukces zawodowy, tradycja (jej poszanowanie), uczynność, uspołecznienie, wielkoduszność, wyobraźnia.

Rozrzut wyborów pozostałych wartości na trzech pierwszych miejscach przedstawia się, jak przedstawiono w tabeli 2:

Tab. 2 Zestawienie wartości, którym badani nauczyciele i studenci przypisali którąś z trzech pierwszych rang

WARTOŚCI	Nauczyciele		Studenci		Σ	%
	Σ n	% n	Σ s	% s		
Altruizm	4	1,49	0	0	4	1,24
Bezpieczeństwo bliskich	70	26,02	8	14,81	78	24,15
Bezpieczeństwo kraju	2	0,74	0	0	2	0,62
Bezpieczeństwo świata	4	1,49	0	0	4	1,24
Bezpieczeństwo własne	8	2,97	2	3,70	10	3,10
Cierpliwość	3	1,12	1	1,85	4	1,24
Humanitaryzm	3	1,12	0	0	3	0,93
Inteligencja	4	1,49	0	0	4	1,24
Mądrość	17	6,32	8	14,81	25	7,74
Miłosierdzie	1	0,37	0	0	1	0,31
Miłość	91	33,83	28	51,85	119	36,84
Obowiązkowość	2	0,74	0	0	2	0,62
Odpowiedzialność	21	7,81	1	1,85	22	6,81
Ojczyzna (patriotyzm)	1	0,37	0	0	1	0,31
Opanowanie	1	0,37	0	0	1	0,31
Perfekcjonizm zawodowy	1	0,37	0	0	1	0,31
Pokój	9	3,35	1	1,85	10	3,10
Powodzenie w życiu	2	0,74	0	0	2	0,62
Praca	10	3,72	0	0	10	3,10
Prawda (prawdomówność)	8	2,97	4	7,41	12	3,72
Przyjaźń	7	2,60	6	11,11	13	4,02
Przyroda ożywiona	1	0,37	0	0	1	0,31
Radość	3	1,12	7	12,96	10	3,10
Rodzina	155	57,62	19	35,19	174	53,87
Samorealizacja	3	1,12	1	1,85	4	1,24
Słowność	1	0,37	0	0	1	0,31
Sprawiedliwość	7	2,60	2	3,70	9	2,79

Szacunek dla innych	14	5,20	3	5,56	17	5,26
Szacunek dla siebie samego	14	5,20	4	7,41	18	5,57
Szczęście	21	7,81	10	18,52	31	9,60
Tolerancja	6	2,23	0	0	6	1,86
Uczciwość	9	3,35	4	7,41	13	4,02
Wewnętrzny spokój	11	4,09	2	3,70	13	4,02
Wiara (religijność)	27	10,04	8	14,81	35	10,84
Wiedza	2	0,74	0	0	2	0,62
Wierność	3	1,12	1	1,85	4	1,24
Wolność	26	9,67	8	14,81	34	10,53
Wygodne życie	1	0,37	0	0	1	0,31
Wyrozumiałość	1	0,37	1	1,85	2	0,62
Zaradność	1	0,37	0	0	1	0,31
Zaufanie	5	1,86	0	0	5	1,55
Zdrowie	140	52,04	22	40,74	162	50,15
Życie	72	26,77	8	14,81	80	24,77

Skróty użyte w nagłówkach kolumn w tabeli 2 oznaczają:

Σ – suma wyborów wartości w ramach danej kategorii (n – nauczycieli, s – studentów);

% n, % s – odpowiednio: procent nauczycieli, studentów

Ale wartości uznawane i realizowane przez człowieka (tutaj – deklarowane, co jest pewnym przybliżeniem prawdy aksjologicznej o osobach badanych) nie przejawiają się w działaniu i świadomości człowieka w sposób izolowany, odseparowane od innych.

Wręcz przeciwnie – liczne publikacje psychologiczne potwierdzają prawidłowość, że „występują stadami”: wyższe opierają się na niższych, a wszystkie cenione przez danego człowieka wartości tworzą mniej lub bardziej koherentny system (por. np. Frankl 1998; Gałdowa 1990; Oleś 1989; Ostrowska 1994; Popielski 1987; Straś-Romanowska 1995⁵). To, w kontekście jakich wartości występuje u danego człowieka wartość (względnie grupa wartości) najważniejsza, określa jej (ich) sposób przejawu, dominujący aspekt naczelną (wiodącą) jakości aksjologicznej. Dlatego starajmy się wysledzić, jakie wartości uznawane przez osoby badane za drugorzędne (tzn. waloryzowane poza trzecią pozycją – ale w pierwszej dziesiątce) były najczęściej wybierane w grupach nauczycieli i studentów. Aby zachować przejrzystość obrazu umożliwiającą dostrzeżenie tendencji kierunkowych wyselekcjonowano z danych wyłącznie wartości dominujące w grupie dalszych wyborów – tzn. takie, które uzyskały ilość wyborów co najmniej równą ilości grup badanych nauczycieli (16 grup; 269 osób) lub studentów (te dane zebrano w 2-ch grupach – łącznie 31 osób). Wskazania uszeregowano wg popularności wyborów w grupie nauczycieli.

⁵ Frankl V.: *Homo patiens*, Warszawa 1998; Ostrowska K. *W poszukiwaniu wartości*, GWP, Gdańsk 1994; Oleś P., *Wartościowanie a osobowość: Psychologiczne badania empiryczne*, R.W. KUL, Lublin 1989; Popielski K. (red.) *Człowiek – pytanie otwarte. Studia z logoteorii i logoterapii*, R.W. KUL Lublin 1987; Straś-Romanowska M.: *Rozwój osobowości człowieka dorosłego: od adaptacji do autotranscendencji*, [w:] M. Dąbek (red.) *Pięćdziesiąt lat psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim, Prace Psychologiczne XXXVIII* (AUW No 1680), Wyd. UWr., Wrocław 1995.

Tab. 3. Najczęściej wartości wybierane w grupach nauczycieli i studentów na miejscach IV do X.

Wartości	Grupa respondentów	Liczba grup
ODPOWIEDZIALNOŚĆ	Nauczyciele	☒ ☒ ☒ ☒ ☒ ☒
	Studenci	☒ ☒ ☒ ☒ ☒
UCZCIWOŚĆ	Nauczyciele	☒ ☒ ☒ ☒ ☒
	Studenci	☒ ☒ ☒ ☒ ☒ ☒
SPRAWIEDLIWOŚĆ	Nauczyciele	☒ ☒ ☒ ☒
	Studenci	☒ ☒ ☒ ☒ ☒ ☒
PRZYJAŹŃ	Nauczyciele	☒ ☒ ☒ ☒
	Studenci	☒ ☒ ☒ ☒ ☒ ☒ ☒ ☒
MIŁOŚĆ	Nauczyciele	☒ ☒ ☒
	Studenci	☒ ☒ ☒ ☒
MĄDROŚĆ	Nauczyciele	☒ ☒ ☒
	Studenci	☒ ☒ ☒
SZCZĘŚCIE	Nauczyciele	☒ ☒ ☒
	Studenci	☒ ☒
BEZPIECZEŃSTWO BLISKICH	Nauczyciele	☒ ☒ ☒
	Studenci	
TOLERANCJA	Nauczyciele	☒ ☒ ☒
	Studenci	☒
PRACA	Nauczyciele	☒ ☒ ☒
	Studenci	☒ ☒ ☒ ☒
WOLNOŚĆ	Nauczyciele	☒ ☒
	Studenci	☒ ☒ ☒ ☒
SZACUNEK DLA INNYCH	Nauczyciele	☒ ☒
	Studenci	☒ ☒
ZDROWIE	Nauczyciele	☒ ☒
	Studenci	☒ ☒ ☒
PRAWDA (PRAWDOMÓWNOŚĆ)	Nauczyciele	☒ ☒
	Studenci	☒ ☒ ☒
SZACUNEK DLA SIEBIE SAMEGO	Nauczyciele	☒ ☒
	Studenci	☒ ☒ ☒ ☒
WIERNOŚĆ	Nauczyciele	☒ ☒
	Studenci	☒ ☒
ŻYCIE	Nauczyciele	☒ ☒
	Studenci	
SAMOREALIZACJA	Nauczyciele	☒ ☒
	Studenci	☒ ☒ ☒
WIARA (RELIGIJNOŚĆ)	Nauczyciele	☒ ☒
	Studenci	☒ ☒ ☒ ☒ ☒
RODZINA	Nauczyciele	☒ ☒
	Studenci	
CIERPLIWOŚĆ	Nauczyciele	☒
	Studenci	☒
RADOŚĆ	Nauczyciele	☒
	Studenci	

ZAUFANIE	Nauczyciele	☒
	Studenci	☒ ☒ ☒ ☒ ☒ ☒
INTELIGENCJA	Nauczyciele	☒
	Studenci	☒ ☒
WEWNĘTRZNY SPOKÓJ	Nauczyciele	☒
	Studenci	☒
SŁOWNOŚĆ	Nauczyciele	☒
	Studenci	☒
POKÓJ	Nauczyciele	☒
	Studenci	☒
OJCZYŻNA (PATRIOTYZM)	Nauczyciele	☒
	Studenci	☒
PIĘKNO	Nauczyciele	☒
	Studenci	☒

Znaki użyte w tabeli 3 oznaczają:

„” – dana wartość pojawiła się wśród wyborów średnio co najmniej raz na grupę badanych nauczycieli lub studentów i mniej niż dwa razy;

„ ” – dana wartość pojawiła się wśród wyborów średnio co najmniej dwa razy na grupę osób badanych i mniej niż trzy razy;

„ ” – odpowiednio: ... co najmniej trzy razy na grupę ..., itd.

Na FORUM internetowym nauczyciele poruszają wiele problemów – przynajmniej ci, którzy podchodzą poważnie, z zaangażowaniem i wypowiadają się autentycznie, nie powielając utartych schematów w duchu uznawanej za mile widzianą konwencji. Wybija się w tym kontekście temat podwójnej moralności nauczycieli: prywatnej oraz publicznej – demonstrowanej wobec uczniów, „szkolnej”.

Jako przyczyny niedomogów etycznych nauczycieli wskazywane są: strach, leniwość, poczucie bezsilności czy wypalenie zawodowe nauczycieli.

Wśród istotnych zagadnień wyznaczających kontekst etyczny działań nauczyciela – a odbieranych ambiwalentnie przez uczestników FORUM – często wymieniano wysokie oczekiwania moralne żywione względem nauczycieli przez różne grupy (nadzór i dyrekcję, uczniów i rodziców oraz inne środowiska społeczne) przybierające nieraz formę nacisków oraz problem godziwości dodatkowych źródeł zarobku – spoza szkoły. W opinii innej z uczestniczek studiów podyplomowych jedna z poruszonych powyżej kwestii postawiona jest jeszcze ostrzej: „nauczyciele to najbardziej narażona i podatna na mobing grupa zawodowa. Nacisk na postawę i działania nauczyciela wywierają: dyrektor szkoły, rodzic ucznia, uczeń, przedstawiciele organu założycielskiego i kuratorium”.

Do poruszonych problemów leżących w płaszczyźnie wychowawczej należy konstatacja, iż „dziecko obserwuje nie tylko pozytywne zachowania, ale nieustannie jest bombardowane treściami, które promują zachowania w znacznej mierze odbiegające od tych, które są akceptowane w społeczeństwie”. Dalej ta sama uczestniczka studiów podyplomowych *Nauczyciel Przedszkola* zastanawia się „cóż więc zrobić, by dziecko takich wzorców nie przejmowało i nie internalizowało?” Odpowiedź autorki to: „ukazywanie dziecku zarówno indywidualnych jak i społecznych konsekwencji takowych zachowań”. Zaleca ona, aby „postawione przed dylematem dziecko ... [miało] możliwość wypowiedzenia się, co jego zdaniem jest słuszne, a co naganne”.

Inna poruszona sfera to rodzaj wpływu wywieranego przez starszych, doświadczonych nauczycieli na młodsze koleżanki i kolegów. Można go określić jako podcinanie skrzydeł, gaszenie entuzjazmu, zniechęcanie do aktywności: „*żebym dała sobie spokój ze swoim kolejnym pomysłem, że to nie ma sensu, że i tak tego nikt nie doceni, nie zauważy i że nie ma się co starać za takie pieniądze*” (cytat z FORUM). W tym kontekście powtarza się negatywnie waloryzowana sentencja – obdarzona w jednej wypowiedzi określeniem „*antyświadectwo*” – „*za takie pieniądze nie warto lepiej pracować*”.

W wypowiedziach wyróżnia się też stanowisko odnośnie „*prawdziwości*” jako cechy nauczyciela. Dla ilustracji dłuższy cytat: „*nauczyciel, ..., powinien być przede wszystkim autentyczny w swoich relacjach z uczniami, relacje te powinna cechować wzajemna szczerłość i otwartość. Wymagając szczerości od wychowanków powinniśmy ją odwzajemniać*”. Generalnie nauczyciele zwracają uwagę, że wymagając pewnej umiejętności (cechy, cnoty, zdolności, ...) od uczniów – sami powinni ją wykazywać: „*ważne jest ... by wymagając od uczniów przygotowywania się na zajęcia, samemu być na nie przygotowanym*”. Uczestnicy FORUM oczekują od siebie zaangażowania przejawiającego się m.in. w samokształceniu i gotowości podjęcia dodatkowego wysiłku, aby pomoc uczniom, którzy tego wymagają.

Wśród zagrożeń moralnych pracy nauczyciela wymieniane są: zubożenie na problemy uczniów, „*gdyż wtedy wykonuje się pracę z lekceważeniem i tworzy usprawiedliwienia dla swojej nieporadności*”, zamknięcie w sobie prowadzące do bierności, ale przede wszystkim dwoistość głoszonych przez nauczyciela zasad, czy też – szerzej – wszelkiego rodzaju fałsz dostrzegalny w postawie. Pojawia się także postulat pewnego radykalizmu w odniesieniu standardów bycia nauczycielem – taką postawę wobec zachowań nieakceptowalnych u nauczycieli ilustruje opinia: „*Powinniśmy przyjąć, że na pewne zachowania w naszym zawodzie miejsca nie ma. Chcesz być nauczycielem, musisz się pogodzić z wytyczonymi zasadami i normami tego zawodu*”. Z przykrością dostrzegane jest upowszechnianie się traktowania w szkole przez dyrektorów i część nauczycieli rodzica (i/lub ucznia) jako klienta. Dla wielu autorów z FORUM reprezentatywna jest wypowiedź: „*sformułowanie to wiąże się z komercją i dalekie jest od misji, powołania i bezinteresowności w działaniu. Nauczanie i wychowanie to długi i trudny proces, a nie dopasowanie się do potrzeb klienta*”.

Zwróćmy uwagę na jeszcze jeden wątek, także obecny u wielu uczestników FORUM, który zilustrowany będzie wymownym cytatem. Wątek ten można by nazwać **przemocnym urokiem użyteczności**. Sprawa dotyczy części nauczycieli – humanistów poruszonych problemem „*zaniku wartości i zasad*” wśród młodzieży. Nauczyciele ci podczas analiz tekstów literackich zauważają, „*że uczniowie potrafią określać wartości jakimi kierują się bohaterowie utworów, potrafią je oceniać. Jednak bardzo często z nimi się nie zgadzają lub stwierdzają, że kierowanie się zasadami, wartościami się nie oplaca. To my dorośli bardzo często im to uświadamiamy. Przecież w telewizji słyszą np.: on nie kłamał, on mijał się z prawdą. Młodzież jest doskonałym obserwatorem rzeczywistości i póki ona się nie zmieni, trudno od nich wymagać, aby kierowali się w swoim życiu wartościami. Bo to się nie oplaca.*”

Konkluzje

Podejmijmy próbę triangulacji danych: czy i jakie wnioski z tabeli wyborów o rangach I – III uzyskują potwierdzenie w tabeli zawierającej dane ze wskazań wartości osób badanych spoza pierwszych trzech wyborów i w podsumowaniu refleksji zmieszczonych na FORUM?

Dla wyrazistości obrazu zróbmy jeszcze jedno zestawienie – tym razem podajmy analizie frekwencyjnej wartości uznawane za najważniejsze przez osoby badane. Jako kryterium selekcji przyjmijmy – podobnie, jak wcześniej uczyniono to odnośnie wartości uznawanych przez osoby badane za drugorzędne (tzn. waloryzowane poza trzecią pozycją – ale w pierwszej dziesiątce) – średnio co najmniej 1 wybór w grupie osób badanych, a więc minimum 16 wyborów wśród nauczycieli lub minimum 3 wśród studentów. Ustawiając je wg frekwencji w grupie nauczycieli otrzymamy tabelę 4.

Tab. 4 Wartości najczęściej wskazywane jako najważniejsze w grupach badanych. Pogrubionym drukiem zaznaczono liczbę wyborów, ze względu na które zakwalifikowano je do tego zestawienia

WARTOŚCI	Nauczyciele		Studenci		Σ	%
	Σ n	% n	Σ s	% s		
1. Rodzina	155	57,62	19	35,19	174	53,87
2. Zdrowie	140	52,04	22	40,74	162	50,15
3. Miłość	91	33,83	28	51,85	119	36,84
4. Życie	72	26,77	8	14,81	80	24,77
5. Bezpieczeństwo bliskich	70	26,02	8	14,81	78	24,15
6. Wiara (religijność)	27	10,04	8	14,81	35	10,84
7. Wolność	26	9,67	8	14,81	34	10,53
8. Szczęście	21	7,81	10	18,52	31	9,60
9. Odpowiedzialność	21	7,81	1	1,85	22	6,81
10. Mądrość	17	6,32	8	14,81	25	7,74
11. Szacunek dla siebie samego	14	5,20	4	7,41	18	5,57
12. Szacunek dla innych	14	5,20	3	5,56	17	5,26
13. Uczciwość	9	3,35	4	7,41	13	4,02
14. Prawda (prawdomówność)	8	2,97	4	7,41	12	3,72
15. Przyjaźń	7	2,60	6	11,11	13	4,02

Co wynika z porównania danych w tabelach 3 i 4?

Otóż najczęściej jako najważniejsze – zarówno przez nauczycieli, jak i przez studentów – wybierane są wartości, których wspólnym aspektem wydaje się być zaznaczający się w tej grupie charakter indywidualny, odnoszenie się do jakości egzystencji jednostkowej, ewentualnie rozszerzonej na grono najbliższych osób. Są to: rodzina, zdrowie, miłość, życie, bezpieczeństwo bliskich, wolność, szczęście. Wartość „wiara (religijność)” jest dość osobliwą i złożoną jakością i bywa różnie klasyfikowana w kategoriach „indywidualny ↔ zbiorowy”, jednak w kontekście tu występujących wartości wydaje się także ciążyć ku dominancie indywidualnej.

Ewidentnie widoczne jest, iż jakości takie, jak życie i bezpieczeństwo bliskich zdecydowanie częściej oceniane są jako najważniejsze przez osoby dojrzałe – jak można przypuszczać mające własne rodziny, a tendencja do różnicy w ich waloryzacji radykalnie zaznacza się również wśród wyborów drugoplanowych. Sama rodzina jest najczęściej wskazywaną wartością, najważniejszą w obu grupach – nauczycieli i studentów

(choć przeszło półtora raza częściej wśród nauczycieli). Wiara i wolność są nieco częściej, a szczęście znacznie częściej (przeszło dwakroć) zaznaczane jako najważniejsze wśród studentów. Odpowiedzialność z kolei incydentalnie była zaliczona do pierwszoplanowych wśród niepracujących jeszcze zawodowo (1,85 %) i parę kroć częściej wśród pracujących (7,81 %).

Uczciwość, prawdomówność, a zwłaszcza przyjaźń nie wyróżniają się frekwencją wskazań jako najważniejsze u nauczycieli, za to mają bardzo istotną pozycję u studentów. Mądrość to cnota ceniona przez wszystkich – ale bardziej przez studentów.

Jaki obraz wyłania się z porównania zestawień ilościowych deklaracji aksjologicznych z refleksjami zmieszczonymi na FORUM?

Przede wszystkim analizując wypowiedzi na nim, należy pamiętać o ich kontekście – FORUM stanowiło przestrzeń dyskursu związanego z którymś z przedmiotów podyplomowych studiów kwalifikacyjnych dla nauczycieli. W przypadku treści, które analizowałem dla potrzeb tego opracowania były to przedmioty (moduły): Etyka zawodu nauczyciela, Rozwój moralny człowieka oraz Rola wartości w procesie wychowania (na studiach Szkolny Doradca Zawodowy – Rola wartości w procesie podejmowania decyzji edukacyjnych). Tak określone ramy – choć często dość swobodnie traktowane przez uczestników studiów – kierowały uwagę autorów wypowiedzi na sferę zawodową i publiczną życia nauczycieli. Jeżeli zaś poruszano problemy ze sfery prywatnej – to w kontekście, który można określić kontrowersyjnością ich relacji z funkcjonowaniem zawodowym nauczyciela. Często rozważana jest dyskusyjność zachowań czy postaw nauczyciela jako przejawu niespójności jego systemu wartości lub wręcz fałszywości „ja publicznego” demonstrowanego w szkole. Dotyczy to np. różnych sposobów dorabiania do pensji, ale także szanowania godności ucznia przez nauczyciela. Z dezaprobatą identyfikowana jest przez wielu nauczycieli ekonomizacja i komercjalizacja życia i przeniesienie mechanizmów ze sfery ekonomiczno-rynkowej na płaszczyznę relacji międzyludzkich ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływań pedagogicznych.

Generalnie wypowiedzi wskazują na pewien stopień zatroskania nauczycieli sprawą anomii aksjologicznej dotykającej dużej części społeczeństwa, w tym szczególnie ludzi młodych. Wręcz, jak wynika z paru wypowiedzi – szczególnie dosadnie wyrażono to w ostatnim cytacie z FORUM spośród przytoczonych powyżej – formułowane są oskarżenia o demoralizowanie młodych przez starsze pokolenia.

Tu jednak ujawnia się również oddziaływanie mechanizmu anomii – rozumianej jako rozkład wartości i norm, stan postępującej utraty orientacji przez całe grupy społeczne prowadzący do zagubienia się jednostek. Autorka cytowanej wypowiedzi zakłada, że dopóki kreowana przez starsze pokolenia rzeczywistość – premiująca porzucenie wartości i nieprzestrzeganie zasad zapewniających stabilność społeczną w imię egocentrycznej utylitarności – nie zmieni się, dopóty nie należy oczekiwać od młodego pokolenia kierowania się w swoim życiu wartościami.

W związku z tym nasuwa się refleksja, iż aktualne problemy społeczne stawiają przed wrażliwymi nauczycielami szczególnie wyzwanie – powinnoś nonkonformistycznego zachowania się i pójścia – czy to w analizach tekstów literackich, czy ogólniej, omawiając umotywowanie ludzkiego postępowania – pod prąd współczesnym trendom kulturowym, poza doraźną użyteczność. Nauczycielom dzisiaj – być może bardziej niż w przeszłości – potrzeba odwagi wyjścia poza utylitarne perspektywę wartościowania charakteryzującą główny nurt kultury młodego pokolenia (dlatego właśnie prezentując opinie przedstawione na FORUM wątek tu poruszany nazwałem „przemóżnym urokiem utylitarności”).

Nie w tym leży istota myśli: „opłaca się być dobrym” i „warto być przyzwoitym” (zwrot spopularyzowany przez Władysława Bartoszewskiego, użyty m.in. w tytule jego autobiografii), że mamy wówczas zapewnioną korzyść (np. ekonomiczną czy społeczną).

Nie trzeba ukrywać przed młodzieżą (i nawet dziećmi) szczególnej roli i charakteru wartości implikowanych aksjologią przyjmowaną przez szkołę (vide: szkolny program wychowawczy), nauczyciela i dużą część społeczeństwa – a z cytowanej wypowiedzi wynika, iż nauczyciel przyjmuje aksjologię nieużyteczną i boleje nad jej odrzuceniem przez młodzież. W omawianym przypadku – jak się wydaje reprezentatywnym dla pewnej grupy wypowiedzianych opinii – autorka staje się ofiarą ustępliwości wobec naporu egocentrycznego utylitaryzmu (Viktor Frankl stojącą za nim psychologiczną koncepcję człowieka nazwał selfizmem, od ang. self = ja – por. Frankl jw.). Osoba ta przeżywa dotkliwy dyskomfort, gdyż odczuwa imperatywy pochodzące zarówno z bliskiego jej, „głęboko” ukrytego systemu wartości ukierunkowanego prawdopodobnie w stronę heroizmu, jak i imperatywy pochodzące z zewnętrznego wobec niej, odczuwanego jako „obcy”, lecz dominujący i przemożnie opresyjny, systemu egocentryczno-uitylitarne. W takiej sytuacji postępowanie człowieka – w tym funkcjonowanie szkolne nauczyciela – jest wypadkową oddziaływania dwóch antynomicznych aksjologii. Nietrudno wówczas narazić się na adekwatne postawienie nam zarzutu niespójności w prezentowanym uczniom systemie wartości będącym kompilacją systemu „tradycyjnego” z „popkulturowym”.

Prawda – wskazywana jako naczelną wartość etyki nauczycielskiej (por. Szewczyk jw.) – zobowiązuje nas do odważnego przedstawiania specyfiki wartości jako obiektów szczególnego rodzaju. A specyfika ich polega m.in. na tym, że:

- to one nadają ważność elementom rzeczywistości i są jej miarą, a nie jednym z szeregu jej elementów mierzalnym miarą uprawdopodobnienia korzyści,
- są one z natury apragmatyczne („należą do innego porządku” – por. Ostrowska jw.) oraz
- utopią jest mniemanie, jakoby było możliwe całkowite zniesienie napięcia między „tym, co się opłaca” a „tym, co słuszne”.

Odwaga, której potrzeba do wyrażania takiego stanowiska, przedstawiania go młodzieży i uzasadniania realizacji wartości bez odwoływania się do korzyści materialnej koresponduje z „dzielnością etyczną” wskazywaną przez Arystotelesa jako cel uprawiania etyki (por. Filek 2001⁶).

Literatura

1. Filek J., *Filozofia jako etyka. Eseje filozoficzno-etyczne*. Wyd.: Znak, Kraków 2001.
2. Frankl V., *Homo patiens*, Warszawa 1984.
3. Oleś P., *Wartościowanie a osobowość: Psychologiczne badania empiryczne*, R.W. KUL, Lublin 1989.
4. Ostrowska K. *W poszukiwaniu wartości*, GWP, Gdańsk 1994.
5. Popielski K. (red.) *Człowiek – pytanie otwarte. Studia z logoterapii i logoterapii*, R.W. KUL Lublin 1987.
6. Straś-Romanowska M.: *Rozwój osobowości człowieka dorosłego: od adaptacji do auto-transcendencji*, [w:] M. Dąbek (red.) *Pięćdziesiąt lat psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim, Prace Psychologiczne XXXVIII* (AUW No 1680), Wyd. UW, Wrocław 1995.
7. Szewczyk K., *Wychować człowieka mądrego*, PWN SA, Warszawa 1998.

⁶ Filek J., *Filozofia jako etyka. Eseje filozoficzno-etyczne*. Wyd.: Znak, Kraków 2001.

Aneks

Zestawienie ilościowe preferencji wartości z podziałem na kierunki studiów podyplomowych, dziennych i zaocznych. Dotyczy ono wartości wybieranych na miejscach I, II i III.

W niektórych przypadkach osoby badane wskazywały więcej niż jedną wartość na danej pozycji, nadając tą samą rangę wartościom uważanym (przez siebie) za bliskie, nierozłącznie związane ze sobą lub – mówiąc teoretycznie – współzienne, np. *szacunek dla innych i szacunek dla siebie samego*. W takim przypadku, wobec zdecydowanej postawy osoby badanej, uznawano deklarację „eksperta w sprawie realizacji własnych wartości” – osoby badanej, przypisując daną rangę wszystkim wartościom wymienionym przez badanego.

Spośród 63 wartości podanych badanym nauczycielom i studentom 20 w ogóle nie pojawiło się wśród wyborów o trzech pierwszych rangach. Wartości spoza trzech pierwszych wyborów to: bogactwo, grzeszność, miła powierzchowność, obyczajność (przyzwoitość), odwaga, piękno, posłuszeństwo, powaga, przyjemność, przyroda nieożywiona, samokrytycyzm, samodoskonalenie się, skromność, sukces towarzyski, sukces zawodowy, tradycja (jej poszanowanie), uczynność, uspołecznienie, wielkoduszność, wyobraźnia.

Wartości Σ% n Σ% s	R	NAUCZYCIELE							STUDENCI					Σ	%	
		Prz.	F	Pśb.	NP	T	WZR	Σ n	% n	GIV	RV	AIV	Σ s			% s
Altruizm 1,49 0	1	1			2			3	1,12						3	0,93
	2															
	3	1						1	0,37						1	0,31
Bezpieczeństwo bliskich 26,02 14,81	1		2		2	5	6	15	5,58		3	1	4	7,41	19	5,88
	2	4	8	5	10	4	3	34	12,64		1		1	1,85	35	10,87
	3	2	1	5	9	1	3	21	7,81	1		2	3	5,56	24	7,45
Bezpieczeństwo kraju 0,74 0	1				1			1	0,37						1	0,31
	2				1			1	0,37						1	0,31
	3															
Bezpieczeństwo świata 1,49 0	1				1			1	0,37						1	0,31
	2	1			2			3	1,12							
	3															
Bezpieczeństwo własne 2,97 3,70	1				3			3	1,12		1	1	2	3,70	5	1,55
	2		1		2	1		4	1,49						4	1,24
	3				1			1	0,37						1	0,31
Ciepłowość 1,12 1,85	1															
	2		1					1	0,37			1	1	1,85	2	0,62
	3	1			1			2	0,74						2	0,62
Humanitaryzm 1,12 0	1															
	2				1		1	2	0,74						2	0,62
	3				1			1	0,37						1	0,31
Inteligencja 1,49 0	1		1					1	0,37						1	0,31
	2															
	3	2		1				3	1,12						3	0,93
Mądrość 6,32 14,81	1		1				1	2	0,74	1			1	1,85	3	0,93
	2	3			1		1	5	1,86			1	1	1,85	6	1,86
	3	1	2	2	1	1	3	10	3,72		1	5	6	11,11	16	4,95
Miłosierdzie 0,37 0	1															
	2															
	3		1					1	0,37							
Miłość 33,83 51,85	1	3	1	5	1	5	8	23	8,55	4	4	6	14	25,93	37	11,46
	2	5	2	3	12	4	11	37	13,75	3	3	2	8	14,81	45	13,93
	3	4	3	2	9	3	10	31	11,52	2	3	1	6	11,11	37	11,46

Uczciwość 3,35 7,41	1				2			2	0,74			1	1	1,85	3	0,93	
	2		2	1		2	1	6	2,23						6	1,86	
	3						1	1	0,37		1	2	3	5,56	4	1,24	
Wewnętrzny spokój 4,09 3,70	1		1	1			2	4	1,49						4	1,24	
	2			1	1		1	3	1,12		1		1	1,85	4	1,24	
	3			1	2		1	4	1,49	1			1	1,85	5	1,55	
Wiara (religij- ność) 10,04 14,81	1			1	3		1	5	1,86			1	1	1,85	6	1,86	
	2	3	2	2	3	1	3	14	5,20		1	5	6	11,11	20	6,19	
	3	1			2	2	3	8	2,97		1		1	1,85	9	2,79	
Wiedza 0,74 1,85	1				1			1	0,37						1	0,31	
	2				1			1	0,37						1	0,31	
	3										1	1	1,85		1	0,31	
Wierność 1,12 1,85	1																
	2									1			1	1,85	1	0,31	
	3		1	1				1	3	1,12					3	0,93	
Wolność 9,67 14,81	1		1	4	2			7	2,60	1		2	3	5,56	10	3,10	
	2			1				3	4	1,49	1		2	3	5,56	7	2,17
	3	1	1	1	3	4	5	15	5,58		2		2	3,70	17	5,26	
Wygodne życie 0,37 0	1																
	2																
	3					1		1	0,37						1	0,31	
Wyrozmia- łość 0,37 1,85	1																
	2																
	3				1			1	0,37			1	1	1,85	2	0,62	
Zaradność 0,37 0	1																
	2																
	3						1	1	0,37						1	0,31	
Zaufanie 1,86 0	1			1				1	0,37						1	0,31	
	2																
	3			1		2	1	4	1,49						4	1,24	
Zdrowie 52,04 40,74	1	6	3	8	5	4	16	42	15,61		3		3	5,56	45	13,93	
	2	12	5	5	18	6	19	65	24,16	2	5	4	11	20,37	76	23,53	
	3	9	2	3	8	6	5	33	12,27	2	5	1	8	14,81	41	12,69	
Życie 26,77 14,81	1	13	9	2	19	4	14	61	22,68	4	2	1	7	12,96	68	21,05	
	2				2	1	3	6	2,23						6	1,86	
	3	1	3		1				5	1,86	1			1	1,85	6	1,86

Skróty użyte w nagłówkach kolumn i wierszy w poniższej tabeli oznaczają:

R – ranga przypisywana danej wartości; 1, 2, 3 – w kolumnie oznaczonej „R” oznaczają wiersze związane z wyborem danej wartości (w poszczególnych grupach) jako pierwszej, drugiej i trzeciej;

Prz – studia podyplomowe „Nauczyciel przyrody”;

F – studia podyplomowe „Nauczyciel fizyki w gimnazjum”;

Pśb. – studia podyplomowe „Nauczyciel przedsiębiorczości w szkołach ponadgimnazjalnych”;

NP – studia podyplomowe Nauczyciel przedszkola;

T – studia podyplomowe Edukacja techniczna w zakresie techniki z wychowaniem komunikacyjnym;

WZR – studia podyplomowe „Nauczyciel wiedzy o życiu w rodzinie”;

G IV – rok I magisterski geografii dziennej, specjalizacja nauczycielska;

R V – rok V rusycystyki zaocznej;

A IV – rok I magisterski anglistyki dziennej;

Σ – suma wyborów wartości w ramach danej kategorii (n – nauczycieli, s – studentów);

% n – procent nauczycieli dokonujących danych wyborów;

% s – procent studentów dokonujących danych wyborów;

$\Sigma\% n$ – zsumowany procent nauczycieli nadających danej wartości jedną z trzech pierwszych rang;

$\Sigma\% s$ – zsumowany procent studentów nadających danej wartości jedną z trzech pierwszych rang.

